

Karinyth és a pszichoanalízis. Kiegészítések és kiigazítások*

Hárs György Péter

Karinyth és a pszichoanalízis kapcsolatának viszonylag bőséges irodalma van. A vonatkozó írások Karinyth pszichológiai, pszichoanalitikai gondolkodását általában Freuddal, Ferenczivel, esetleg Csáth Gézával vagy Karinyth feleségével, Böhm Arankával összefüggésben tárgyalják. Csáth Géza inkább a klinikum, Ferenczi pedig az elmélet világában kalauzolta Karinytht. Szalay úgy véli:

„Joggal tételezhetjük föl, hogy nem Freud, hanem közvetlen barátja, Csáth Géza volt az, aki nem annyira írásaival, hanem inkább személyes közléseivel, orvosi kísérleteinek ismertetésével keltette föl Karinyth figyelmét az álomfejtés és egyáltalán a freudizmus iránt.” (Szalay 1987, 37-38.)

Karinyth méltatta Csáth *Délutáni álom* című kötetét, és Csáthról annak halála után – akárcsak Ferenczi halála után – nekrológot is írt. Ferenczivel kapcsolatban három eseményt szokás emlegetni Karinythnál: az egyik a nekrológ, a másik *A Macbeth-jóslat lélektana és erkölcstana* és az *Altató és ébresztő tudomány* című írások körüli vita, a harmadik pedig a *Thalassa* és a *Capillária* lehetséges összefüggésrendszerével kapcsolatos.

Karinyth és Ferenczi kapcsolatához, illetve a *Thalassa* problémájához érdekes adalékokat szolgáltat Füst Milán is. Naplójából idézek:

„Belül, bennem van az Isten, aki teremtett... Az erő, amely fenntart... Hígyjek neki? – Ez az erő akarja, hogy éljek! – Miféle erő ez? S kié? – Mert megcsal! – másokban is ott él, más lényekben s azt sugallja nekik, hogy öljenek meg! – A gyerekkor nem érzi a halált, – mert egyre felfelé megy, egyre fiatalabb lesz! – – Nem lehet azt állítani, hogy a jó valami pozitív... Kémiai és fizikai törvény, hogy minden test abban az állapotban kíván maradni, amelyben van, – föltéve, hogy ez stabil állapot.... S ha nem stabil: erre a stabilitásra törekszik... Az életnek van egy

* Ez a tanulmány kiegészítése és újraértelmezése a Karinyth Frigyes: „*Új lélektan*” (Karinyth 2013) utószavában írottaknak (Hárs 2013). Előadásként rövidebb formában elhangzott a *Szabadság és fantázia. Ferenczi és a terápiás kapcsolat*, a PTE BTK Pszichológiai Doktori Iskolája Elméleti Pszichoanalízis Programja, a Dinamikus Rövidterápiás Egyesület és Alkotóműhely (DREAM) és az Imágó Egyesület műhelykonferenciáján. (Pécs, 2013. május 9.). Az idézetekben a kiemelések mindenhol az eredeti szövegből valók.

bizonyos stabilitása – s ebben meg kívánunk maradni, – de van egy még nagyobb stabilitás s ez a halál állapota, – ez az a gravitáció, mely mindnyájunkat maga felé vonz, amely felé voltaképpen egy rejtett és mély indulat is hajt minket.... Tehát itt is kettős a mozgás, mint a föld pályáján.... Persze: ami alkalmas arra, hogy minket jelenlegi stabilitásunkban, az életben megtartsion: azt jónak nevezzük, – akár öröm az, akár bánat, (illetve ilyesmi ennyire pontosan semmisenem jellemezhető, – jó is, rossz is minden! – hiszen abban is van jó, ami a halálhoz visz közelebb, – éppen másik indulatunknál fogva, – s viszont az életet elősegítő jelenségektől sokszor nagyon szenvedünk). – Szóval: ha alszol, nem akarsz felkelni s fenn vagy, nem akarsz lefeküdni, – amíg élsz, nem akarsz meghalni... – Karinthynak elmondtam ezeket, – a csirkefogó biztosan beírja új könyvébe, a *Kapilláriába*.” (Füst 1999 I., 680.)

Füst mindezt 1921 telén jegyezte be. A dolog különlegessége, túl azon, hogy Karinthy használt-e föl vagy sem a *Capilláriában* bármit is Füst elmékedéseiből, az az, hogy Füst ezen a ponton akaratlanul megint csak összefut Ferenczivel is. Hiszen ez ugyanaz a gyanakvó és sértett Füst Milán, aki Ferenczi *Thalassájáról* majd így nyilatkozik, 'Glosszák a butaságról' címszó alatt:

„Egy valamiféle úgynevezett tudós könyvében az áll, hogy lelki berendezkedésünk azért ilyen, vagy olyan, mert a tengerből származunk. Mikor ezt olvastam, megálltam. – No most mondd meg, mi ebben a feneketlen ostobaság? – buzdítottam magamat. – Valóban a tengerből származunk? – tettem föl a kérdést. – Ez még lehetséges is, – feleltem magamnak azonnal. – Akkor hát hol kell itt keresni a butaság magvát? Ki van-e zárva, hogy e tengeri származásnak lelki következményei vannak rajtunk? Még ez sincs kizárva bizony. Lehet-e tehát ezt állítani? Lehet, szabad, senkinek semmi baja se lesz tőle. És mégse tanácsos ezt állítani? Nem tanácsos. És miért nem? Mindenekelőtt nézzük meg? termékeny gondolat-e ez, olyan-e, amelynek előzményei, vagyis e végeredményig való útja tanulságokat rejthet magában? Ezt nem lehet állítani, akárhogy forgatom is, ilyesmit nem tudok fölfedezni benne. [...] Az ilyen megállapításokat tehát bízvást az üres frázisok világába kell utalni. A tudósoknak ugyanis tisztába kell jönniök azzal, hogy egyáltalán vizsgálható-e ez a dolog, amelynek vizsgálatába belekezdtek.” (Füst 1977, 395–396.)

Meglehető, bár itt most nincs módom végigkövetni, hogy mennyire rímelnek egymásra vagy mondanak ellent Füst naplóbéli gondolatai és Ferenczi tételei a *Thalassában*, például az anorganikus nyugalomra törekvésről, és hogy lehet-e a párhuzamoknak köze Karinthyhoz mint (szándéktalanul is) közvetítőhöz kettenük között.

Viszont a bevezetőben említett köztudott dolgok mellett három kiegészítő pontra szeretném fölhívni a figyelmet:

1. Karinthy pszichológiai érdeklődését és gondolatait a szokásosnál tágabb pszichológiatörténeti kontextusban kell értelmezni. A pszichoanalitikusok

közül számításba kell venni Groddecket, Jungot, Adlert, Stekelt és Szondi Lipótot is. A pszichoanalitikusok mellett pedig megkerülhetetlen Pavlov, Janet, Krafft-Ebing, Forel, Völgyesi Ferenc, Coué, Bleuler, Bing, Bloch és Lombroso neve.

2. Karinthy pszichológiai érdeklődésének jellegzetességei közé tartozik vonzódása a szociálpszichológiai problémák és a nyelviség iránt.
3. Bár Karinthy sohasem írt „rendszeres” pszichológiát, mégis körvonalazható – a fentiek alapján is – saját pszichológiája. Ez legnyilvánvalóbban az *Én és Énke* című írásában érhető tetten, de részét alkotja például a Coriolanus-komplexus is.

Látni fogjuk, hogy ez a három pont összefonódik. Az első pontban foglaltakból csak Adlerre, Stekelre és Groddeckre térek ki. Egyébként sem tisztázott, hogy mi volt meg Karinthy könyvtárában például Jung vagy Szondi könyveiből, csak Karinthy Ferenc önéletréséből (Karinthy Ferenc 1985, 246–247.) származnak információk.

1. *Adler, Stekel és Georg Groddeck*. Kezdjük Georg Groddeckkel. Ferenczivel való barátsága mellett köztudott, hogy közeli viszonyban állt Kosztolányival és Füst Milánnal. Arról nem nagyon olvastam, hogy Karinthyval kapcsolatban emlegette volna valaki. Pedig Karinthy valahonnan igazolhatóan ismerte Groddeck gondolatait, és talán személyesen őt is. Idézek az *Előszó, magamhoz* című írásából:

„Magam meg, ha jól emlékszem, körülbelül odáig jutottam legutóbb, hogy a gondolatainkat azért gondoljuk, hogy önmagunkat rejtjük el magunk előtt, elrejtjük, meg ne ismerjük – önmagunkat, a félelmes, ismeretlen Valamit, a véres valóságot, amit az ókor valami lólábú szörnyetegnek, a középkor ördögnek – egy modern német lélekelemző már csak *Es*-nek, *'Az'*-nak, *'Ő'*-nek mer nevezni, suttogva és tehetetlenül – Valakinek, akivel éppoly kevésre óhajtunk szemtől szembe kerülni, mint ahogy nem óhajtjuk látni a beleinket és a szívünket és a remegő kocsonyát, mely koponyánk csontcsészéjében lötyög.” (Karinthy 2013, 179.)

Azt is tudhatjuk Karinthy és a pszichoanalízis viszonyáról, hogy többször fölvetődött benne – komolyan-e vagy a provokáció kedvéért? – a gondolat, hogy analizáltassa magát. Az *Utazás a koponyám körülben* erről számol be:

„Az idegorvossal, aki pszichoanalitikus, beülünk egy kis kocsmába, ahol csak ketten vagyunk. Vörösborot iszunk. Érdekes, túlfűtött lélek, csupa gondolat és ötlet: magas, nagy fejű, nagy testű ember, kerek gyermekarccal, engem Thomas Mann egyik romantikus hőisére emlékeztet. Azt mondja, egy időben erősen foglalkoztatta őt, amit írtam, analitikusan érdekeltem, van is egyéni képe erről a tárgyról. Elmesélem, hogy az utóbbi napokban mennyit mászkáltam mindenfelé, mikkel foglalkoztam, mintha leltárt akarnék csinálni, pedig nem a múlt felé forduló természet vagyok, még ma is hiszek a korlátlan lehetőségekben,

utálom a fatalizmust. Mosolyog, fejét rázza, biztosít róla, hogy ez nem is attól van, de azért úgy beszél rólam, mint egy régi íróról, akiről saját szavait idézve lehet ítéletet mondani. Panaszkodom a vonatról, és hogy mostanában gyakran fáj a fejem. Ez nagyon érdeklí, rejtelmes kérdéseket tesz fel, aztán váratlan módon, merész ugrásokkal, ahogy analitikusok szokták, olyan 'diagnózist' csinál, amiben a fülzúgás és fejfájás szerves összefüggésben áll karakteremmel, vágyaimmal és csalódásaimmal, gyermekkori emlékeimmel és egy bizonyos novellával, amit húsz évvel ezelőtt írtam és amiben szemeteslapátról volt szó. Hazamenet jó hangulatban vagyok, mégiscsak valami ez a lélekelemzés, gondolom, némi bűnbánattal, amiért annyit csúfoltam őket [...]. A test, komoly ember számára, érdektelen jelenség, csökevény, rossz ruhája a léleknek. [...] A lelkemen van a sérülés, azt kell kikúrálni, aztán minden rendbe jön. Nem is volna rossz analízisbe menni. 'Menj analízisbe, ofélia', mondja a modern Hamlet kedvesének." (Karinthy 1991, 26-27)

Az analitikust nem sikerült egyértelműen beazonosítanom. De a leírás – mind a külső, mind pedig az analitikus gondolkodásmódjái – számomra leginkább Georg Groddeckre illik, noha ez a benyomásom sem teljességgel igazolható. Thomas Mann *A varázshegy* című regényében szerepel egy Mynheer Peeperkorn nevű ember, akinek alakját Mann állítólag Groddeckről formázta meg. Igaz, van, aki úgy gondolja, Groddeck Krokowski mintája volt.¹

Arról, hogy a szó szűk szakmai értelmében maga Karinthy analizáltatta volna magát, nincs tudomásom. Viszont megint csak Füst Milán szolgál egy érdekes adalékkal, ami éppen Karinthy és Ferenczi viszonyára vonatkozik. A naplóbejegyzésnek külön színezetet ad, hogy Füst kezelését Ferenczi nem vállalta föl, sőt, baráti körébe sem engedte be.

„Karinthy nálam aludt megint – s igen szépeket mondott szegény Bogáról. – Nemigen láttam még embert, akibe ennyire mélyen beette volna magát a kín. – Mégiscsak egészen más, ha az embert szeretik – s úgy! Ki fog rám gondolni – ugyan kihez kötöttem magam? – Karinthy: Egy émelgyős szerelmi novellát olvasott – és sokáig nem értette, mit lehet ennyit szerelem miatt nyavalyogni, – aztán egyszerre bámulatos módon, maga sem tudta hogyan, megértette. Csak később vette észre – miért. A nő helyébe feleségét léptette, az ő arcát látta – s azonnal természetessé vált szenvedés és szerelem. – Terveket csinál a múltra: hogyan kellett volna élniök, mit kellett volna mondania, mikor üresen és fáradtan töltötték egymás mellett az időt. Hogyan kellett volna beszélgetnie egyszer a Margitszigeten – s most órákig elbeszélget véle. Le kellett volna térdelnie a konyhában mikor cigarettázva főzött és hagymás volt a keze. (Mért is fél az ember ebben a rövid életben érzelegni, – mért is alakoskodik oly sokat! Mily hálás is lett

¹ A jegyzet hosszabb szövegét lásd a tanulmány végén. (A szerk.)

volna érte, – mert ő értette és komolyan vette az ilyesmit, – csak a szerelmet vette komolyan, – hogy el tudott sírni boldogtalan szerelmesek sorsán, akik vágytak egymásra. Mert ő a legdurvább óhajt is oly komolyan vette, ha szerelemből fakadt, mint a szentséget. Romantikus lélek volt, felhős, fellengős, exaltációkat kedvelő, aki koplálni és nyomorogni tudott és nem szégyelt. – Ha összeveszték, elszaladt, egy krajcár nélkül, – felkapta kalapját – s el – akár a holdba! 'Csak azért születtem, hogy őt megtaláljam – ő segített a világra, nem a bába.' 'Mióta meghalt, valami álomszerűség lopózott életembe, – elvesztette szilárd realitását, – sokszor úgy érzem, hogy kétfelé élek, – biztos, hogy kétfelé élek... Például most, e percben is látom magam egy esős utcán futni...' 'Csak egy jelre várok – s akkor megyek'... 'Mikor haragudtunk egymásra néha – sikerült néha egy-két meleg szóval megbékítenem – eltaláltam a hangot, – s ilyenkor gyakran megtörtént, hogy épp mikor a legmeghittebbek lehettünk volna, megszakítottak, megzavartak... Vagy csengetett valaki, vagy a cseléd jött be kérdezősködni...' 'Most, – úgy érzem, – a halál zavart meg,... az jött közbe.' 'Ami szép volt, minden, ami szép és derűs emlék volt: megmérgeződött... Ebben a házban laktunk'... 'A szemeimet vedd el érte, istenem.' (Úgy látszik, alkudott magával, oda adná-e érte – s most megállapodott benne: mert tegnapi ilyen oktalan kérdésemre még bizonytalanul válaszolt.) – 'Kikaparnám a föld alól.' 'Volt valakim, akinek szép voltam, jó voltam, – s mily hideg most a világ: nem tudok szeretni senkit.' (Mily kis karakter tulajdonképpen: hol van ez azoktól a nyugodt, tiszta, sokat szenvedett, megbékélt fejektől, – akik már az egészet tisztán, önzetlenül és szenvedés nélkül szeretni tudják.) – Gyakran álmódja róla, hogy elment tőle lakni s ő nem tudja a címet, – vagy azt, hogy beteg az asszony s ő nem érti, mit mond. Néha, mikor megjelenik álmában – titokzatosan viselkedik, suttog. S a kisfia – vígasztalja s úgy viselkedik mint egy kis nő, – mintha tudná, hogy mi hiányzik neki. – 'Anyuka az égen van? – kérdi, – mért nem dugja ki a felhőből a kezét?' – 'Az ő szép kis kezét' – teszi hozzá a szomorú férfi rajongva. – Érdekes vallomás: az asszony ott feküdt és lihegett – utolsó órája volt (ezt ő azonban nem hitte,) – s ő ledőlt egy kicsit a pamlagra, mert nem bírta már kimerültségét: s ekkor szembénéztek sokáig. Az asszony szeme erősen fénylett – s valami olyan jelentése volt tekintetének, amely valamire mintha emlékeztette volna a férfit. S ekkor erekcója volt. – S mert éppen hozzá volt szokva, hogy ilyen vágyait ne kelljen fékeznie, néhány ritmikus mozdulatot tett fektében: ezt az asszony úgy látta még észrevette szegény, mert még néhány pillanatig nézte, aztán patakozott a könnyei, – hangtalanul nagy sírás rázta meg. Mint később kiderült a haldoklás estéjén bement egy utcai nőhöz – először! – de nem tudott hozzányúlni. – Ferenczy dr.-ral beszélgetett sokat most s az megmagyarázta neki, hogy nagy szerencséje volt a szerelemben: vágya egészen speciális, olyan, amelyhez 'megfelelő' médiumot nemigen szoktak ilyen fajta férfiak találni. – Nem sokkal egyszerűbb, hogy az első derék nővel, aki 'jó' volt hozzá, – annyira összeszokott, hogy vágya specializálódott? – Nem előkelő és nem fínom ember, az kétségtelen: valami dúrván közönséges és földi van benne, nem emelkedett lélek; az az elbeszélés is mily furcsa, – hogy hogyan 'nyúltak egymáshoz először'. Moziban voltak s az asszony az ő kezét a maga zsebébe

tette: s ő a boldogságtól majd elájúlt – a zseb egyenesen meztelen testéhez vezette ujjait: az asszony elkészült...” (Füst 1999 I., 402.)

A bejegyzés 1918-as keltezésű. Az nem derül ki belőle – bár valószínűsíthető –, hogy a Karinthy és Ferenczi között lezajlott beszélgetés inkább baráti, mintsem hivatalosan terápiás jellegű lehetett. Ferenczi „analízise” és Füst „analízise” között így is éles az ellentét: a megnyugtató-megértő Ferenczi-féle párbeszéd és Füst Karinthynek bizonyára el nem mondott értékelése nem csupán Karinthy kétféle megítélését mutatják, hanem árulkodnak Ferenczi és Füst eltérő habitusáról is.

A pszichoanalízis történetének következő két fontos figurája szempon-tunkból Adler és Stekel. A *Coriolanus kontra Ödipusz* című, új komplexumot javalló írásban Karinthy így fogalmaz:

„Mint a középkorban a biblia eredeti szövegéhez visszatérő két nagy Reformátor: Adler és Stekel főként a *pápa* (apa, papa) ellen protestáltak. Előbbi, akinek felekezete (adlerizmus) egyre jobban terjed, s komoly aggodalmat okoz az ortodox anyaszentegyháznak, egyszerűen tagadásba veszi az Ödipusz-komplexum fontosságát és általános jelentőségét. Ehelyett az úgynevezett *Minderwertigkeitskomplex* (kicsinységi képzet, csökkentértékűségi aggály) döntő szerepét állítja a központba, azt hangsúlyozván, hogy sorsunkat, egész életünket végzetes módon határozza meg a bizalmatlanság önmagunkkal szemben – a nagy Sérelem, ennek a bizalmatlanságnak forrása azonban nem a szentháromság (apa, anya, gyermek), hanem a *társadalom* részéről érte valamikor fejlődő gyermeklelkünket. Akárhogy áll a dolog, az adleristák úgy beszélnek világszerte a „*mikó*”-ról, mint valami kedves kis Miki-egérről, ami ott bujkál lelkünk mélyén, és irányítja lépéseinket. [...] Az adlerizmusnak nagy hátránya volt – eddig a pillanatig – az ősi egyházzal szemben, hogy a kicsinységi sérelem eszméjét nem tudta ugyanúgy egy jelképes történelmi személy alakjában érzékeltetni és népszerűvé tenni, mint ahogy Freudék Ödipusz szerencsés felfedezésével egy csapásra népszerűvé tették az apára való féltékenység gondolatát. Ezen a hiányon óhajt jelen javaslat segíteni. Felajánlom az adleristáknak (a feltételeket majd később megbeszéljük) *Coriolanus* figuráját, mint a társadalom részéről ért sérelem döntő és végzetes hatásának örök példaképét.

Mondd meg, ki sértett meg, s megmondom, mi lett belőled. Életünk a Coriolanus-komplexum jegyében zajlik le. Adleristák – figyelem! Fogadjátok el javaslatom, különben megsértődöm, és egész életemben ellenetek fogok harcolni. Nem is beszélve róla, mennyivel jobban hangzik a 'kokó' rövidítés, mint a 'mikó'. Zongorázni a különbséget!” (Karinthy 2013, 81–82.)

Nagy lélektani fölfedezését máshol is szerepelteti, például az *Így írtok ti. Karinthy Frigyes!* című írásában, s ez a gondolat létrejöttének személyes motivációira is rámutat: „Ha Coriolanus megsérthette Rómát, én is megsérthetem Pestet. Gőgjében megsértett hős vagyok. Coriolanus. Cori.” (Karinthy 2013, 84.)

A *Változatok a régi húron. A Magyarország „kis csirkefogó” vitájához* című írásban pedig ezt olvashatjuk:

„A különböző felfogások ellen tehát semmi kifogásom ezúttal, mindössze a vitavezető szerepét vállalnám, nagyobb óvatosságra intve a vitázó feleket. [...] A hozzászólók között – íme a példa – akadt, aki az *individuálpszichológia* nevében különösen, de általában a lélekelemzés vallásának apostolaként sújtott le a ’szódásüveg’ és ’nádálca’ kackiás, hetyke hirdetőjére – meg is kapta a magáét másnap, az erős és tekintélytisztelő és ’felelős’ társadalom egy magát csak kezdőbetűkkel jelző oszlopától, aki egyszerűen Freudot és követőit s az egész ’pszichologizáló nyavalygást’ tette felelőssé azokért a ’kis csirkefogókért’, akik jobb is, ha megölik magukat, mert úgyis csak lókötők és anarchisták és cucilisták válnak belőlük. [...] Holott csak arról van szó, hogy P. G. tanár úr, mikor az adleristák és stekelisták ellen kirohant, ezt azért tette, mert egy agyonnevelt, agyonkényeztetett, agyonpszichologizált, elhízott, undok kis lipótvárosi Mórlickát képzelte el magának, akit vele együtt (higgye el) s minden jó ízlésű analitikussal egyetemben, mindnyájan utálunk, s akit a magam részéről igen jóízűen tudnék lespriccelni a szódásüvegből, dacára annak vagy éppen azért, mert imádom a gyermekeket – viszont S. B. úr, az individuálpszichológus, egy tudatlan, ostoba, minden rossz ösztönét kiélő, gonosz és szadizmusából ’kielemezetlen’ apát vagy tanárt képzelte el, aki vizes kötéllel veri a pincében a sápadt, sovány, ártatlan gyermeket.” (Karinthy 2013, 88–89.)

2. *Társasság, nyelvesség.* A „koponyánk csontcsészéjében lötyögő kocsonya” ugyan egyéni, de egyben közösségi is. Az „ember társas lény” – ugyanakkor ennek a társasságnak éppúgy bévül is hordozza a hátrányait, mint az előnyeit. Karinthy Gulliver iránti érdeklődése egyértelműen a szociálpszichológia kérdései felé mutat. S ebbe az irányba mutat például az ’Aladdin és Aladár vagy a jó modor iskolája. Új magyar illemtan. A csőcselékösztönről’ című cikk is:

„csőcselékösztön. [...] Sok évi tapasztalat után különült el rokon fogalmaktól, amilyen például: csordaösztön, vagy a formában hasonló, lényegében ellentétes fogalomtól, aminek *társadalmi szolidaritás*, újabban *kollektív érzés* a neve. [...] Csorda alatt, ha nyers és durva formában is, de legalább állati értelemben, *egészséges* közösséget értünk, életérdekeiben a csordavezetőhöz alkalmazkodó ostoba, de hasznos célú társaságot. A csordaösztön alacsony, de nem aljas tulajdonság: nem ellentéte, csak nagyon fejletlen és primitív foka ama legmagasabb eszménynek, ami az emberi együttérzés, a társadalmi érdek gondolatában jut kifejezésre. [...] A majmolómösztön, irányában és eredményeiben, igen értékes erőforrása lehet még a legjobb értelemben vett fejlődésnek is [...]. A majomösztön önmagában nem ártalmas dolog, és nincs ellentétben a bölcsességgel és a jó modorral [...]. A csőcselékösztön [...] paradox valami: *egyéni* tulajdonság, ami csak tömegben fejlődik ki, s ilyenkor történnek azok a beteg és káros események, amiktől elszorul az egészséges szív, s az erős és nyílt tenyér ökölbe szorul. [...] Ebben az ösztönben *egyénivé* válik a tömeg, s miután ez a fordított

folyamat természetellenes, ez a Tömegegyén, a Csőcselék, mindig visszataszító és ellenszenves.” (Karinthy 2013, 92–94.)

Kolozsvári Grandpierre Emil egyébként az első klasszikus magyar tömegelektani írásnak a *Tanár úr kérem* kötet 'Röhög az egész osztály' című írását tartja: „A humoreszk fölépítésében egy zeneműhöz hasonlatos, egyben a legjobb tömegelektani tanulmányunk.” (Kolozsvári 1984, 407.) És a maga idejében lehet, hogy valóban az volt. Karinthyt itt is, mint az előbb idézett, de a többi közösségi lelki jelenségeket és problémákat érintő írásában is, elsősorban az érdekli, hogy miként szippantja föl magába a tömeg az egyént, megfosztva azt egyéni tulajdonságaitól – és viszont, hogyan épülnek be egyenként az egyénibe a tömeg jellegzetességei. Míg a 'Röhög az egész osztály' a mentális fertőzésnek (is) szó szerint iskolapéldája, addig a csőcselékösztönről szóló és más, hasonló tárgyú fejtegetései ugyanazzal a jelenséggel próbálnak fogalmilag megküzdni, hogy miképpen is írható le és milyen hatással jár, amikor tömegesen válnak belülről egyirányba irányítottá az emberek, s miben más alapvetően ez „csorda-öszön” mint egyéb tömeges jelenségek és reagálásmódok, ami Freudot is izgat-ta tömegelektani munkáiban.

Amiről még beszélni kell, az a nyelv kérdése. S éppen a nyelv kérdése az, ami miatt Nemes álláspontját finomítani kell: a gulliveri tágabb kontextusban nem csupán az a különbség Ferenczi és Karinthy között, hogy az egyik „tudományos utópiát”, a másik „irodalmi utópiát” alkot. (Nemes 1994) A nyelv problémája összeköti és elválasztja őket abban, hogy Ferenczi számára is a nyelv elsősorban a „lélek nyelve”, de ezen belül a szenvedély nyelve és a gyengédség nyelve, nyelv, ami pszichoszexuális fejlődésünket meghatározza, nyelv, amit és amelynek hatásait a szexuálpсихология és a fejlődéspсихология képes leírni. Karinthy-nál a nyelv – míg a *Capilláriában* feltűnően hordozza ezen dimenziókat is – elsősorban szociálpсихologiai kérdés – a hatalmi viszonyok kiépítésének és fönntartásának eszköze. Míg Ferenczinél a nyelvzavar a felnőtt és a gyermek vagy a terapeuta és a páciens között alakul ki, itt is az alárendelődés és a fölényrel kevert képmutatás lenyomataként, addig Karinthy-nál a nyelvzavar egyrészt a nemek közötti, de utópiája fölépítésének megfelelően egyben az elnyomók és az elnyomottak közötti megértési és erőviszonyokat tükrözi. Ezek a szempontok ötvöződnek majd Szathmári Sándor *Kazohíniájában* (Szathmári 1972) – talán Gulliver hetedik útja –, amit nem véletlenül ajánlott Karinthy-nak, s amely éppúgy körüljárja a nemek problémáit, mint a társadalmi berendezkedéseket. S van egy meglepő szövegrészlet, ami egyaránt érinti – a tárgyául választott médium természete miatt – a tömegelektant, a befogadásesztétikát és a nyelvet, s ahol mintha csak Walter Benjamint olvasnánk:

„Az időmikroszkóp (a filmfelvevő gépet nevezem így) segítségével a tudomány előtt a jelenségeknek egy új világa nyílik meg: a mozgás mikrokozmosza [...].

Gondoljuk csak el, mi lesz, ha cselekedeteinket időmikroszkópiai vizsgálat alá veszik majd [...] apró mozgásállatkákat fedeznek fel, melyek a hibás vagy beteg cselekvések eladdig ismeretlen okainak bizonyulnak. Apró mozgások, tünetek, amelyek a bizonyos cél felé megindult mozgást cselekvést kiterítették útjából, és beteg, hibás, helytelen, természetellenes irányba terelték. Ezekkel az időpatológia és időterápia foglalkozik majd, részben hogy megállapítsa jelenlétüket, részben hogy eltávolításukról gondoskodjon. Ki fog derülni a pofonról [...], hogy eredetileg simogatásnak indult, [...] a csókról, hogy harapás akart lenni – régen gyanakszom a szerelemre, hogy mint ösztön, eredetileg a ragadozó állat önfenntartási ösztönéből származik – [...] az öngyilkos mozdulatáról, mellyel fejéhez emelte a revolvért, hogy csak a cigarettájára akart rágyújtani.” (Karinthy 1981b, 144–145.)

Benjamin 'A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korszakában' című esszéjében ezt írja:

„A teljesítménypsichológiába vetett egyetlen pillantás illusztrálja a felvevőgép tesztelő képességét. A pszichoanalízisre vetett pillantás ugyanezt más oldalról világítja meg. A film ismeretvilágunkat valóban olyan módszerekkel gazdagította, amelyek a freudi elmélet módszereivel világíthatók meg. Egy beszédben ejtett hiba ötven évvel ezelőtt többé-kevésbé észrevétlen maradt. Kivételnek számíthatott, hogy ilyen elszólás egy csapásra ismeretlen távlatokat tárjon fel olyan helyen, amelyen korábban átsiklottak. A mindennapi élet pszichológiája óta mindez megváltozott. Ez izolált és egyúttal elemezhetővé tett olyan dolgokat, amelyek korábban észrevétlenül úsztak tova az észlelt dolgok széles áramában. [...] Ekkor jött a film, s felrobbantotta ezt a börtönvilágot a tizedmásodpercek dinamitjával, úgyhogy most nyugodtan kalandos utakra vállalkozunk e börtön szerteszórt romjai között. [...] [M]ás természet kínálgatik a kamerának, s más a szemnek. Más mindenekelőtt azért, mert az ember által tudatosan áthatott tér helyére egy öntudatlanul áthatott tér lép. Ha már megszokott dolog is az, hogy valaki – akár csak elnagyolva is – számot tud adni magának az emberi járásról, akkor minden bizonnyal semmit sem tud a kilépés törtmásodpercnyi részében felvett tartásról. Ha már nagyjából ismerjük a kézmozdulatot, amellyel az öngyújtó vagy a kanál után nyúlunk, akkor is alig tudunk valamit is arról, ami a kéz és a fém között ezalatt tulajdonképpen lejátszódik, nem is beszélve arról, hogy mindez hogyan ingadozik különböző kedélyállapotaink során. Itt avatkozik be a kamera, a döntött kamera, a kocsizás a belső vágás adta lehetőségekkel, a folyamat megnyújtásával és összesűrítésével, közelítésével és távolításával. Az optikailag tudattalanról csak általa szerzünk tudomást, mint ahogy az ösztönösen-öntudatlanról a pszichoanalízis által.” (Benjamin 1936)

Karinthy és Benjamin bizonyára nem olvasták egymást. Gyanítom, hogy mindkét szövegrész mögött Pirandellót kell keresnünk – Benjamin hivatkozik is rá, Karinthy pedig olvasta és fordította. Ez a filológiai probléma azonban nem tárgya ennek az írásnak.

3. *Gasparez*. Mindezen hosszan el lehetne merengeni, de a legfontosabb Karinthy „pszichológiájában” – szerintem – az, amit az Énről gondol; s Pirandello itt majd hozzánk visszatér: „a tapasztalat azt bizonyítja, hogy a téboly [...] ridegen élettani, tehát az önfenntartási ösztön szempontjából egyedül tekintetbe vehető szempontból inkább *életmentő*, életfenntartó folyamat, mint betegség.” Ez alapvetően groddecki gondolat. Így folytatódik:

„A betegség, amivel összetévesztjük, nem maga a téboly, hanem az a lelki megrázkódtatás, ami a tébolyt – fiziológiai értelemben szerencsésnek mondható esetekben – maga után vonja. [...] A téboly ugyanis soha nem önálló folyamat, hanem éppen olyan következménye a lelki megrázkódtatásnak, mint amilyen következménye a bánatnak a sírás, vagy az égési sebesülésnek a vízhányás meg a seben képződő pörk. Mint ahogy a szervezet hevenyészett bőrképletet produkál ideiglenesen vagy állandó használatra, hogy megakadályozza az elvérzést, úgy produkál az elviselhetetlen tudattal megtámadott lélek egy olyan lelkivilágot (pszichózis), amelyből kizárhatja, vagy amelybe betokozhatja a halálosan veszedelmes képzetet. [...] A szó testi értelmében pusztulna bele a lelki sérülésbe – itt a testet csak a lélek mentheti meg, de hogyan? Az eddigi én (szubjektum és objektum, az intellektus és a világ viszonya, logikus világkép) alkalmatlanná vált az életre, mert hisz a gyermek, odakünt, a valóság világában nincs többé, és feltámasztani nem lehet. Nincs más hátra, fel kell áldozni ezt az ént és *faute de mieux*, konstruálni kell egy másikat – új viszonylatot, amiben persze a másik összetevő, a külső világ is megváltozik. [...] És létrejön egy új világkép, egy új számítási alap, egy új viszony a két összetevő közt, a *téboly*, ez az egyéni használatra össztákolt szűk és szárnalmas, de kétségkívül kerek világ, amely arra mindenesetre alkalmas, hogy a testet mozgó és védő idegrendszernek visszaadja éberségét és használhatóságát – állati értelemben megmentse az életnek. A paranoiás tébolyodott, klinikai tapasztalat szerint, élettani szükségleteit tűrhetően elvégzi, mindenesetre jobban, mint a sérülés idején, rendszeren meghízik, és élettartama megközelíti a normális élettartamot.

De a valódi Én, a világgal való viszonylatban *mindnyájunknál hasonló, tehát egymásban, a másik emberben önmagát felismerő én* menthetetlenül elveszett. Elveszett az *emberi közösséghez való tartozásunk* pótolhatatlan érzése – a világból és az életből nem, de az *emberi közösségből* kikapcsolódunk, és ennek a *kikapcsolódásnak kilátása szörnyűbb kilátás a halálnál, ennek a kikapcsolódásnak félelme borzalmasabb félelem a halálfélelemnél, ennek az összetartozásnak ösztöne, érzése és akarata hatalmasabb erő az egyéni, létfenntartó erőnél, mert elsősorban emberek akarunk lenni, s csak másodsorban egyéni emberek.*”² (Karinthy 2013, 211–213.)

Ezt a ’Pillanatnyi elmezavar’-ban írja, s visszájára fordítva a Karinthy-féle logikát, tudjuk, ez inkább „pillanatnyi megvilágosodás”. Ez a megvilágosodás, ami

² A jegyzet hosszabb szövegét lásd a tanulmány végén. (A szerk.)

nem egyszer köszöntött be Karinthy írásaiba, vezet el bennünket az Én és az Én tartalmainak sajátos fölfogásához. Karinthy nem mást állít itt, minthogy a tébolytól való félelem mögött a teljes egyedüllettől, az elszigeteltségtől való félelem húzódik meg – és hogy nem csupán vagy nem elsősorban a külső, „objektív” közösségről való leválás, hanem, sokkal inkább lelkünk szerkezetében eredendően meglévő belső, „szubjektív” közösségtől való elszakadás. Mert Karinthy szerint lelkünk alapvetően polifonikus berendezésű, s ezt nem képes pótolni a tébolyban létrejövő szimpla pszeudo-én. Az „egészséges” én dialogikus – a lélek mélyéből előhúzza, megszólítja, és ha kell, megteremti saját benső beszélgetőtársait.

Kezdjük Gasparecz-cel.

„Lassanként homályos kép alakult ki bennem Gaspareczről. Gasparecz, ez a lény, vagy inkább elvont fogalom, hovatovább a Föld haragvó szellemét jelentette, – valamit, ami alattunk van, belül, és figyel ránk, és felmordul a mélyben, ha a Föld könnyű kéréget erősebben megrázzuk. [...] Gasparecz lassanként megváltoztatta természetemet, amit a nyers természet indulatosnak s hebehurgyának alkotott. Gyakran azután is, ha dühbe jöttem egy szóra, vagy másképpen megharagítottak, és én dobbantani akartam a lábammal – felemelt lábam megmeredt a levegőben, belsőmben megszólalt egy hang: Gasparecz! – és lábam enyhén és óvatosan ért le a földre. [...] Vagy rossz könyvet olvastam és rossz írást, és dühömben oda akartam vágni a földhöz – de megszólalt bennem a mindnyájunkban egy emelettel alább ott lakozó Gasparecz, és én megírtam a könyvről, hogy tehetséges ember műve, de még nem forrta ki magát. Gasparecz megértővé és szelíddé tett, tanulmányoztam a filozófusokat, és megbékéltem a krisztusi eszmében.” (Karinthy 1981a, 33–35.)

Gasparecz az Énke megelőlegezése. Énke többször is fölbukkan az életműben, bár leginkább az 'Én és Énke' című írást szokás emlegetni. Az 'Egy nőt szeretni' című írásban Énke és a lélek mintha ugyanaz lenne.

„A lélek egy kicsi ember, aki az emberi testben szaladgál – akkora, mint a hüvelykujjam. Néha a gyomorban van, néha felszalad a fejbe –, előrejön, beül a szemekbe, vagy hátul, a nyúltagyvelő puha párnájára lefekszik. Néha a torokban szorul meg, s onnan beszél – néha a kezekbe szalad. Nem tud jól beszélni emberi nyelven, dadogva vonaglik, s nyugtalanul rázza kényelmetlen bőrtönét. De ahol befészkelte magát: legyen az kő vagy ember, annak a tárgynak mozdulnia kell. Az alvó álmában dadog valamit, s nem érti maga sem, mit beszél. De odaát, az élet álmán túl, ágyánál ott állanak a lelkek, és hallják és megértik a szavát. S mikor dadogva megszólal, bölintanak, s komolyan intenek, vigyázatok, az alvó lélek megszólalt álmában, nyugtalan és zavaros immár az ő álma, és nemsokára ébredni fog.” (Karinthy 1938) Azonban Énke már külön figurává válik a 'Felolvastam a fogházudvaron'-ban: „Hallgass, Énke...’ [...] És Énke is megszólal végre, de nem hozzám beszél, hanem őhozzájuk, a közönséghez, talán először életében – és nem viccel, és nem csúfolódik, és nem fölényeskedik. Még

sohasem hallottam az Énkét így beszélni. Véd engem Énke, az én legnagyobb ellenségem, cenzorom, kritikusom.” (Karinthy 1928)

De ha Énkéről még többet akarunk megtudni, akkor valóban az 'Én és Énke' című íráshoz kell fordulnunk.

„Én magamat nem ismerem: ez a szó, hogy Én, ködös, rejtelmes, tragikus, homályt jelent, felvillanó tüzekkel, tompa fájdalom vagy diadalmas öröm. Mások Énje világosan, éles körvonalakban áll előttem vagy mögöttem, megnagyítva vagy megkicsinyítve az én Énem lenszóján keresztül, de a lencse maga üveg, láthatatlan, önmaga eltűnik, mikor láthatóvá tesz másokat. [...] De ismerek valakit, aki bennem lakik, akivel én sohase beszélgettem, aki gyakran megszólal, hetykén és hangosan, nem törődve azzal, hogy én sohasem válaszoltam neki, hogy szégyellem, hogy zavarban vagyok miatta, mint valami neveletlen kölyök miatt társaságban az illedelmes szülő. [...] Ő az Énke, de nem szeretném, ha velem azonosítanák. [...] Énke egy kicsike ember, [...] mégse kicsike gyerek [...]. Énke mindig ébren van, de beszélni rendszeren akkor kezd, mikor nekem a legkellemetlenebb, legkínosabb, mikor csöndre, figyelemre, áhítatra volna szükségem. Énke csak hozzám beszél, soha másához nem szólt még. [...] Az ő szótára aljas, cinikus, szemérmetlen, közönséges, perverz élvezettel gyűjtögeti az útszéli kiszólásokat, a tömör és hetyke, zamatos jelzőket, összeszedi és habozás nélkül használja a csavargók, jasszok, durva emberek, parasztok, katonák szókincsét, az argót; barátja a hitetlen, alantas, külvárosi csőcselék, a romlott rikkancsgyerekek, a hitetlen városi zsidó, a züllött cseléd, a kávéházi ügynök. Szótárát ezektől lopkodta össze Énke, ezekkel a szavakkal rémít meg, ejt kétségbe, pirít el éppen olyankor, mikor a legszebb, legmélyebb, legzengőbb szavak kristályát keresem magamban. Legmélyebb perceimet tette tönkre, mikor közeledtem az élet értelméhez: a fájdalomhoz. Igaz, hogy sokszor ezzel mentette meg pusztá, pogány, állati életemet. [...] Nem tudom, ismeri-e Énkét más is – de ismerek embereket, akikről tudom, hogy nem lakik bennük. A hirtelen haragúak, a felbőszülők, az őszintén gyávák, akiket ösztönök vezetnek. [...] Mert ő nem törődik az én életemmel, ő nem sajnál engem.” (Karinthy 1981a, 7–12.)

Kolozsvári Grandpierre Emil a 'Szeljegyzetek a legnagyobb magyar humorista életművére' című esszéjében irodalmi párhuzamot von (hatást mutat ki?), amikor az Énke problémáját feszegeti.

„Benső világának ezt a rendbontó elemét Énkének nevezte el, minden bizonnyal Pirandello hasonló ötlete nyomán. A két én összeütközését az olasz mester [a] *Párbeszéd a Nagy Én és a kis én között* című írásában dolgozta föl. [...] Énke, ahogy az író elbeszéli, párhuzamosan gondolkodik az Énnel, de következetesen akadályozza az Ént a maga céljai megvalósításában.” (Kolozsvári 1984, 415.)

Kolozsvári, azt hiszem, a lényegre tapintott rá. Sokan gondolják azt, hogy Énke megfeleltethető lenne a pszichoanalitikus fölfogás(ok) lelki apparátusa valamilyen elemének. Énke azonban nem a tudattalan. Énke nem is az Ösztönén, sem pedig a Felettes-Én. Énke egy másik Én az Énben, pontosabban egy másik

ember. Emberke. Minimalisierter Doppelgänger. Mert Karinthynál az Én, legalábbis ebben a kontextusban, semmiképpen sem a freudi terminológia Énje, aki egyensúlyoz a Felettes-Én és az Ösztönén között. Karinthy Énje maga az ember, tudatával és tudattalanjával együtt. Így Énkének is éppúgy van Ösztönénje, Felettes-Énje és Én-je, mint az Énnek. Énke tehát maga is többszólamú. A lélek polifóniájának ez a megkettőzése (megsokszorozása?) az, ami Karinthy pszichológiáját – hasonlóan Grodeckéhez és Füst Milánéhoz – alapvetően elkülöníti a hagyományos pszichoanalízistől.

Akárhogyan is, Karinthy és a pszichoanalízis kapcsolatáról gondolkodva a végeredmény – de talán a kiindulópont is az lehet, amit Juhász Gyula így fogalmazott meg: „Karinthy freudista, de éppen úgy descartesista, spinozista, kantista és karinthyista is.” (Juhász 1924) Juhász ezt éppen 1924-ben írta, tehát az említett Ferenczi-Karinthy vita évében. Öt évvel később Juhász, akit Karinthy az elmegyógyintézetben is meglátogatott – és pont éppen az 1924-es évben (Karinthy 2013, 129–134.) –, Karinthy gondolkodását már-már praxis értékűnek tekinti: „Mióta a világ megőrült, és a mi kis világunk még külön, nagyon sok dolga van Karinthynak. Úgy jár, kél a politika, élet, irodalom, művészet berkeiben, mint Charcot a poliklinikán. Kevés tanársegédje van, és nagyon sok gyógyíthatatlan betege. De ő bízik. Ő orvos és humanista. (És humorista.)” (Juhász 1929) Én bízom benne, hogy Karinthynak mára egyre több a tanársegédje és egyre több a gyógyult betege is.

Jegyzetek

1. jegyzet

Nem szólva bele ebbe a vitába csak fölidézem, milyen szavakat adott Mann Peeperkorn szájába:

„minden anyag egyaránt rejt életet és halált, mindegyik orvosság és méreg egyben, gyógyszer és toxikológia tehát egy és ugyanaz, a méregtől meggyógyul az ember, és amit az élet hordozójának vélünk, bizonyos körülmények között egyetlen szemvillanás alatt egy görcsös csapással öl.” (Mann 1960 II., 340.)

Peeperkornról azt is megtudhatjuk, hogy

„hol itt, hol ott látták – lehetetlen volt őt nem látni, fenséges feje minden környezetből kimagaslott, királyi súlyával és jelentékenységgel mindenkit lehengerelt; a körülötte állókat eredetileg talán csak gazdagságának híre vonzotta oda, de aztán már személyiségén csüngtek, és bátorítón, önfeledten bólogattak feléje; lenyűgözte őket fakó szeme a hatalmas homlokbarázdák alatt, érdeklődésüket felcsigázták nyomatékos, hosszú körmű karmestergesztusai, és a legkisebb csalódást sem érezték amiatt, hogy a gesztusokat érthetetlenül szaggatott, homályos és minden tekintetben hasznavehetetlen kinyilatkoztatások követték.” (Mann 1960 II., 307.)

Mindenesetre Peeperkorn külsejének és habitusának leírása sokban emlékeztet Groddeckre. De ott a másik lehetőség is, Krokowski.

„[Hans Castorp] Lement a lépcsőn, a tiszta, linóleumborításos lépcsőn, amellyel pontosan szemben nyílt a rendelő bejárati ajtaja, attól kétoldalt pedig az átvilágító laboratóriumok; balra a szervi, jobbra a sarkon túl pedig az egy lépcsőfokkal mélyebben fekvő lelki – ajtáján Krokowski doktor névjegye.” (Mann 1960 II., 37.)

Krokowski, Peeperkornnal szemben valóban orvos-analitikus.

„Hans Castorp Joachim szeme láttára tűnt el Krokowski doktor analitikus odújának félhomályában.” (Mann 1960 II., 38.) És Hans Castorp, akárcsak Karinthy, miután „Krokowski bajtárs is fölmerült benne, meg az, amit egy idő óta a homályos pincszobában együtt űztek, elgondolkozott az analízis kettős arculatán, azon, hogy mennyiben használ a tettek és a haladásnak, mennyiben rokona a sírnak és a sír gyanús anatómiájának.” (Mann 1960 II., 69.)

Krokowski külső jegyei szintén megfeleltethetők volnának Groddeck alakjával: „Krokowski doktor, széles vállún, zömökül álldogált” (Mann 1960 II., 36.) És különösége, a pszichoanalízis sajátos elméleti és gyakorlati kezelése, szintén Groddeckre vall:

„A lélekboncolásra, az áloméltre vonatkozó kutatásai mindig némileg alvilágiak, katakomba-jellegűek voltak; újabban azonban a külvilág számára alig észrevehető enyhe átmenettel a mágikusba, titokzatosba csaptak át, s kéthetenkénti fejtegetései, ezek a prospektusban büszkén említett főattrakciók – melyeket szandálban, szalonkabátban tartott a terített asztalka mögött az étteremben, egzotikus, vontatott hanglejtéssel, a mozdulatlanul figyelő Berghof-közönség előtt [...]” (Mann 1960 II., 448.)

Úgy vélem, nem dönthető el, melyik figurára emlékeztette a kettő közül Karinthyt az általa említett analitikus. Hiszen egy író nem csupán egyetlen figurába sűrítet bele többet, hanem fordítva is eljárat, s több figurává szórhatja szét egyetlen „minta” különböző oldalait.

2. jegyzet

Az itt idézett Karinthy-írás, amely kötetben 1926-ban jelent meg először (Karinthy 1926), Karinthy „Én”-jének egy másik aspektusát tekintve is figyelmet érdemel. Freud 1919-ben ír a kísérteties jelenségéről (Freud 2001.), és érdekes összehangzások vannak Karinthy és Freud gondolatai között. E helyütt nem bocsátkozhatunk a lehetséges összefüggések föltárásába, csupán jelezném, Karinthy későbbiekben kifejtett én-felfogása kísértetiesen hasonlít ahhoz, amiket Freud a hivatkozott tanulmányában leír. Néhány példa: Freud azt írja, „a 'kísérteties' az ijesztőnek az a fajtája, ami valami régóta ismert, bensőséges dologra vezethető vissza.” (Freud 2001, 248.) És azt is írja:

„Gyakran és könnyen kísérteties lehet az, ha a valóság és a fantázia közötti határok elmosódnak, ha valamivel, amit eddig fantasztikusnak tartottunk ténylegesen szembeállítjuk magunkat, ha egy szimbólum a szimbolizált teljes jelentés- és hatáskörét átveszi stb.” (Freud 2001, 271.)

Karinthynál ezt olvashatjuk:

„A Kísértet és Látomás éber eszméletünknek az a rettentő pillanata, mikor kénytelenek vagyunk azt hinni, hogy lelki életünk, én-életünk alapja, a Világról és Magunkról való képünk hamis volt. Énünknek és a Világnak összefüggése megszakadt, tehát vagy a világ szűnik meg számunkra, vagy Énünknek kell megszűnni abban a formájában, ahogy eddig azonosítottuk

magunkkal. Ha a világ nem az, aminek hittem, olyan valami, amiben a nehéz tárgyak lefelé esnek, és a halottak meg vannak halva, az élők pedig élnek és nem megfordítva – akkor ebben a világban nekem, az én eddigi Énemnek, melyet ebből a világból alkottam, semmi keresnivalója nincsen – az én énem megszűnik, legfeljebb egy másik lép a helyébe, abba a világba való, amelyben a halottak élnek, és az élők meg vannak halva. De mi közöm nekem ennek a másik Énnek az életéhez? Íme, a meg hasonlítás pillanata, a kísértés pillanata (a kitűnő magyar szóalkotó érzék itt is fején találta a szöveget) – a Kísértet azért rosszabb a halálnál, mert kísértésbe jövünk tőle, hogy énünket megtagadjuk, azt az Ént, amiben mindig bennfoglaltatik az életünk, holott az életünkben nem mindig foglaltatik bent az Én (például mikor alszunk), aminek elvesztése tehát többet jelent, mintha az életünket vesztenénk el. [...] Mert a Kísértet nem más, mint a Téboly, és azt már hallottuk, hogy volt, aki bátran viselkedett a tulajdon halálával szemben, de olyan ember még nem volt, aki bátran viselkedett a tulajdon megtébolyodásával szemben. [...] A téboly látomása, maga a téboly az a valami, amiről előbb azt állítottam, hogy jobban félünk tőle, mint a haláltól. (Karinthy 2013, 210.)

A kísérteties, az örület és az öngyilkosság összefüggései, amiről eredendően Karinthy írása szól, megjelennek Freudnak ebben az A. T. E. Hoffmann *A homokemberéről* szóló írásában is, ahol Nathaniel örületét és öngyilkosságát elemzi. Továbbá Freud azt is mondja:

„[...] az egyik személy birtokában van a másik tudásának, érzéseinek és átélésének, azonosul a másik személlyel, olyannyira, hogy bizonytalanná válik, hogy melyik az ő igazi énje, én-kettőzés, én-hasadás és én-csere, és végül ugyanazon helyzetek állandó visszatérése történik [...] a hasonmás eredetileg az én pusztulása elleni biztosíték volt, a 'halál hatalmának erőteljes tagadása' [...]” (Freud 2001, 260.)

Karinthy a kérdéskört a következőkkel vezeti be:

„Éjszaka van. Arra ébredek, hogy recseg az ajtó, s a szomszéd szobában halk, egyforma léptek zaja rémlik. Felülök az ágyban, az ajtó felé meredek. Az ajtó lassan, óvatosan nyílik. [...] Mindenki, külön-külön, tegye fel magának a kérdést és válaszoljon rá – megnyugodna-e, megszűnne-e a félelme, ha az ajtó résén nem egy eleven, hús és vér rabló lépne be ezek után, kezében törrel, hogy leszúrja – hanem, mondjuk, egy átlátszó, rémes alak, két fejfelé és felemelt karokkal –, vagy, mondjuk, a kilincs lenyomódna, az ajtó kinyílna – és *senki nem lépne be*. Vagy, mondjuk, önmagát látná belépni és közeledni, vagy egyszerre az ágya emelkedni kezdene, vagy, mondjuk, az éjfél órában egy pillanatra kisütne a nap, vagy a tárgy, amihez hozzányúlna, eltűnne abban a pillanatban.” (Karinthy 2013, 208-209)

Freud egyik példája saját életéből a kísértetiesre:

„Én is egy hasonló esetről számolhatok be: Egyedül ültem a hálókocsi fülkéjében, amikor egy erőteljes lökés után a közvetlenül szomszédos mellékhelyiség ajtaja kinyílt és egy idősebb férfi hálóingben, útisapkájával a fején belépett hozzám. Azt hittem, hogy a két füle között található helyiség elhagyásakor elvettette az irányt és ezért lépett be hozzám, már ugrottam volna fel, hogy felvilágosítással szolgáljak neki, amikor elszörnyülködve azt kellett észrevennem, hogy a jövevény nem más, mint saját képem az összekötő ajtó tükrében.” (Freud 2001, 276., n33.)

Ahogy Freudnál a kísérteties az a jelenség, ahonnan eljut addig a gondolatig, hogy *elégtelen* a lelki szerkezet 'hagyományos' analitikus leírása minden pszichés jelenség értelmezéséhez, úgy jut el éppen a kísérteties kapcsán Karinthy is saját lélektanához.

„Az énben fokozatosan egy külön instancia, lelki hatóság alakul ki [...], amely az én többi részével szembekerül, az önmegfigyelést és az önkritikát szolgálja, a pszichés cenzúra munkáját végzi el, és 'lelkiismeretként' tudatosul bennünk.” (Freud 2001, 261.)

Freud „lelkiismerete”, ha nem is egyezik meg Karinthy „énké”-jével, mindenesetre szoros rokonságban látszik állani azzal.

„Azt hiszem, hogy amikor a költők panaszkodnak, hogy két lélek lakozik az emberben és a pszichológusok az emberi lélekhasadásról beszélnek, akkor e hasadás alatt arra az énpeszichológiai jelenségre gondolnak, amelyet az én kritikai része és egyéb összetevői között jön létre, nem pedig arra az ellentétre, amelyet a pszichoanalízis fedezett fel az én és a tudattalan között.” (Freud 2001, 261., n16.)

Az énke persze nem a lelkiismeret, de mindenképpen kritikai instancia, ahogyan ezt tanulmányom végén igazolni igyekszem.

IRODALOM

- BENJAMIN, WALTER (1936). A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korszakában. <http://www.intermedia.c3.hu/mszovgy1/benjamin.htm>
- FREUD, SIGMUND (2001). A kísérletes. In: *Sigmund Freud Művei IX. Művészeti írások* (pp. 245-281). Budapest: Filum.
- FÜST MILÁN (1977). *Ez mind én voltam egykor. Hábi-Szádi küzdelmeinek könyve*. Budapest: Magvető – Szépirodalmi.
- FÜST MILÁN (1999). *Teljes napló*. Budapest: Fekete Sas.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (2008). Az F1-G-F2 háromszög. In: *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról* (pp.171-212). Budapest: Thalassa.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (2013). „röpködő rémmaki” (Utószó). In: „*Új lélektan*” (pp. 371-443). Budapest: Múlt és Jövő.
- JUHÁSZ GYULA (1924). Karinthy Frigyes. *Szeged*, 1924. Szeptember 14.
- JUHÁSZ GYULA (1929). Karinthy. *Délmagyarország*, 1929. január 23.
- KARINTHY FERENC (1985). Mediterrán napló. In: *Óvilág és Újvilág* (237-269.o.). Budapest: Szépirodalmi.
- KARINTHY FRIGYES (1926). „Ki kérdezett...?” (Címszavak a Nagy Enciklopédiához). Budapest: Singer és Wolfner.
- KARINTHY FRIGYES (1928). Felolvastam a fogházudvaron. *Az Est*, 1928. június 2.
- KARINTHY FRIGYES (1938). Egy nőt szeretni. <http://mek.niif.hu/06900/06980/06980.htm#71>
- KARINTHY FRIGYES (1981a). *Én és Énke*. Budapest: Móra.
- KARINTHY FRIGYES (1981b). *Idomított világ*. Budapest: Szépirodalmi.
- KARINTHY FRIGYES (1991). *Utazás a koponyám körül*. Budapest: Editorg.
- KARINTHY FRIGYES (2013). „*Új lélektan*”: *Pszichoanalitikus írások*. Vál., szerk. és utószó: Hárs György Péter. Budapest: Múlt és Jövő.
- KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL (1984). *Eretnek esszék*. Budapest: Magvető.
- MANN, THOMAS (1960). *A varázshegy I-II*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- NEMES LÍVIA (1994). Karakter és korszellem. Párhuzamok Ferenczi Sándor és Karinthy Frigyes között. In: *Alkotó és alkotás* (71-86.o.). Budapest: T-Twins.
- SZALAY KÁROLY (1987). *Minden másképpen van. Karinthy Frigyes munkássága viták és vélemények tükrében*. Budapest: Kozmosz.
- SZATHMÁRI SÁNDOR (1972). *Kazahínia*. Budapest: Magvető.